

АКСІОМАТИЧНА ПРИРОДА ПРАВОВОГО ЗНАННЯ

Вовк В. М.

*доктор юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових дисциплін
Київського інституту Національної гвардії України, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0588-2095>
e-mail: prazett@ukr.net*

Волуйко О. М.

*кандидат юридичних наук, начальник кафедри правового забезпечення діяльності
Національної гвардії України Київського інституту Національної гвардії України, м.
Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0894-5004>
e-mail: nnizn@ukr.net*

Вовк В. М., Волуйко О. М. Аксиоматична природа правового знання.

Стаття присвячена питанням аксіоматичності правового знання. Автор доводить, що в координатах сучасних методологічних орієнтирів класичний поділ наукового знання на природниче і гуманітарне не є коректним в силу наявності міждисциплінарного і стикового наукового знання. Обґрунтовується теза про те, що мета і призначення наукового знання є однонаправленими. Наукове знання єдине за своєю природою, а тому немає ніякої потреби у диференціації засновків наукових теорій на аксіоми і постулати. Вказується також на те, що і сьогодні традиційно проблеми аксіоматичності наукового знання представлені в царині математики та інших точних наук, але при цьому не враховується, що усі наукові концепції (незалежно від видової наукової приналежності) вибудовуються на аксіоматичних засновках. Методологічним підґрунтям дослідження стала концепція одержання інформації К. Шеннона, суть якої полягає у визнанні факту одержання нової інформації про реальність із спостереження за нею (апостеріорна інформація), яка можлива на основі до-досвідної, вихідної (апріорної) інформації. Ця апіорна інформація в наукових дослідженнях представлена системою аксіом і гіпотез. В межах статті показано, що в основі правових концепцій походження права знаходяться аксіоми, як положення, які сприймаються на віру. Автор виділяє чотири аксіоми, які найчастіше є засновками онтологічних правових концепцій: право є соціальним явищем і виникає воно в суспільстві (право є соціальним явищем); право виникає разом з державою; право виникає пізніше аніж людське суспільство, але раніше держави; право виникає одночасно з релігією і мораллю в результаті розпаду міфології як синкретичної регулятивної системи. Результати дослідження можуть бути використані у подальших філософсько– та теоретико-правових наукових розвідках, підготовці спецкурсів.

Ключові слова: наукознавство, наукове знання, правове знання, правознавство, правова концепція, аксіоматика, аксіома, постулат, засновок.

Vovk V., Voluiko O. The axiomatic nature of legal knowledge.

The article is devoted to the axiomatic nature of legal knowledge. The author argues that in the coordinates of modern methodological guidelines, the classical division of scientific knowledge into natural and humanitarian is not correct due to the presence of interdisciplinary and butt scientific knowledge. The thesis that the goal and purpose of scientific knowledge are unidirectional is substantiated. Scientific knowledge is one by nature, and therefore there is no need to differentiate the foundations of scientific theories into axioms and postulates.

It is also pointed out that even today the problems of axiomatics of scientific knowledge are traditionally presented in the field of mathematics and other exact sciences, but it does not take into account that all sci-

entific concepts (regardless of scientific affiliation) are based on axiomatic foundations. The methodological basis of the study was the concept of obtaining information by K. Shannon, the essence of which is to recognize the fact of obtaining new information about reality by observing it (a posteriori information) is possible based on pre-experimental, initial (a priori) information. This a priori information in scientific research is represented by a system of axioms and hypotheses.

The article shows that the legal concepts of the origin of law are based on axioms, as provisions that are perceived as faith. The author identifies four axioms, which are often the basis of ontological legal concepts: the law is a social phenomenon and it arises in society (law is a social phenomenon); the right arises together with the state; law arises later than human society, but earlier than the state; law arises simultaneously with religion and morality as a result of the disintegration of mythology as a syncretic regulatory system. The results of the study can be used in further philosophical and theoretical and legal scientific research, preparation of special courses.

Key words: science, scientific knowledge, legal knowledge, jurisprudence, legal concept, axiomatics, axiom, postulate, foundation.

Міркування стають ефективними лише в тому випадку, якщо вони підкріплені відповідною попередньою настановою... кожне міркування включає в себе космологічні припущення, в які потрібно вірити, щоб розмірковування видавалося правдивим. Суто формальних міркувань не існує.

Пол Фейсрабенд

Постановка проблеми. В межах сучасного наукознавства правознавство традиційно відноситься до гуманітарно-суспільствознавчих наук, що логічно приводить до висновку про те, що воно (правознавство) далеке від точного та природничого знання. Але зміни в сучасній науці пов'язані не тільки з новим знанням, але і з новими методологічними віяннями, що стосуються будови самого наукового знання, – це давно відомо. Один з сьогодишніх трендів – це активна перебудова знання, як гуманітарного, так і природничо-наукового, і не стільки «всередині» дисциплінарного, скільки «поза» і «зовні» дисциплінарного. Взагалі-то нинішня класифікація наук будувалася тоді, коли практично не виникало колізій з міждисциплінарністю і комплексністю знання. Сьогодні ситуація радикально інша. Особливо це помітно щодо підстав гуманітарного знання, до якого відноситься і правознавство [1].

Тобто мета та призначення наукового знання є єдиною, але пізнавальні засоби, які використовуються для одержання знання ніби-то у природничих, точних (з одного боку) і суспільних, гуманітарних (з іншого боку) наук різні. Численні класифікації наук, запропоновані видатними мислителями і фахівцями у сфері філософії і методології науки, теж мали б підтвердити раніше сформульовану тезу. Але, світ в цілому, так само як наукове знання як архітектонічна складова цього світу, представляє собою органічну єдність, що власне, на сучасному етапі розвитку науки і засвідчує принцип конвергентності. Як зауважує знаий філософ науки В. Стюпін, сьогодні «потрібно враховувати, що жорстка демаркація між науками про природу і науками про дух мала своє підґрунтя в XIX столітті, але вона багато в чому втрачає свою силу щодо науки останньої третини XX століття» [2]. Від себе додаю, що на сучасному етапі розвитку науки спостерігається зближення наук у своєрідному синкретизмі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спеціальні дослідження аксіоматичності у правознавстві і правовому знанні представлені небагаточисельними працями І. Зеленко, Г. Манова, А. Черданцева, С. Алексєєва, Л. Явича та інших.

Мета статті – показати єдність наукового знання (відмовившись від його жорсткої диференціації на математичне, точне і гуманітарне) на прикладі активного використання аксіом як засновків для низки правових концепцій.

Виклад основного матеріалу. Кожне наукове дослідження, незалежно від класифікаційної приналежності, має власні засновки, які є основою для вибудовування аргументації своїх поглядів та розгортання логічних висновків. Одними із таких засновків є система аксіом, яка є «базисом» будь-якого наукового дослідження. Свого часу К. Шеннон запропонував оригінальну концепцію одержання інформації, довівши, що одержання нової інформації про реальність із спостереження за нею (апостеріорна інформація) можлива на основі до-досвідної, вихідної (апостеріорної) інформації. Таким чином,

апріорна інформація в наукових дослідженнях представлена системою аксіом і гіпотез. При цьому визначення аксіоми теж стало аксіомою, тому що нею визнається положення, яке приймається як незаперечна і неоспорювана істиною. А для переконливості ще й вказується, що це положення (аксіома) підтверджується багаторазовою досвідною перевіркою (тобто з позицій здорового глузду, коректно говорити про прийняття певних положень на віру, покладаючись на добросовісність його перевірки нашими попередниками). Саме тому аксіоми не піддаються сумніву широким загалом науковців, більше того активно ними використовуються. Але історія розвитку науки свідчить про те, що «аксіоматичність» аксіом може бути сумнівною. Йдеться про формулювання і доведення австрійським математиком К. Геделем у 1931 році двох теорем про неповноту (в межах кожної формальної системи, якою б повною і несуперечливою вона не видавалася, завжди є положення, істинність або хибність яких неможливо довести): перша або слабка теорема К. Геделя про неповноту сформульована так – «Будь-яка формальна система аксіом містить нерозв'язані припущення», друга або сильна теорема К. Геделя – «Логічна повнота (або неповнота) будь-якої системи не може бути доведена в межах цієї системи. Для її доведення або заперечення потрібні інші аксіоми (посилення системи)». Як підкреслюють В. Волкова та Ю. Чорний, «будь-яка аксіоматизована теорія є або неповною, або суперечливою. Неповнота означає наявність висловлювань, які неможливо ані довести, ані заперечити, виходячи із аксіом цієї теорії. Суперечливість – це можливість довести будь-яке висловлювання: як істинне, так і хибне. Така природа людського пізнання: вічна неповнота наших знань кінечних знань про безкінечно складну реальність і вічна приреченість на те, що деякі наші знання є помилковими» [3].

На перший погляд видається, що проблеми аксіоматичності наукового знання повною мірою реалізується в царині математики та інших точних наук, але більш глибоке занурення в проблему приводить до висновку, що усі наукові концепції (незалежно від видової наукової приналежності) вибудовуються на аксіоматичних засновках. Враховуючи специфіку сучасного наукового знання дивним видається чітке розмежування щодо використання аксіом у сфері точного, природничо і соціально-гуманітарного знання, яке пропонується академічними виданнями. Зокрема на думку авторів «Новітнього філософського словника» (2003), постулати на відміну від аксіом використовуються в соціогуманітарному знанні, оскільки вони (постулати) пропонують меншу строгість і лінійність висновків, відсутність жорсткого дотримання логіки [4, с. 787]. На нашу думку таке розмежування аксіом і постулатів, щонайменше, є бездоказове і безпідставне, а тому в межах цієї статті, зважаючи на специфіку наукового знання як духовної діяльності людини, будемо оперувати поняттям «аксіома».

Насьогодні у науковому полі поняттям «аксіоматика» (*axiomatic*) позначається сукупність «аксіом, а інколи, в широкому сенсі, і сукупність висновків, які можна зробити із цих аксіом, не використовуючи емпіричні дані. Аксіоматика є формальною гіпотетико-дедуктивною системою» [5, с. 6].

В межах цієї статті йдеться про аксіоми як засновки правових концепцій, але не про правові аксіоми. Можна погодитися з думкою М. Давидової про те, що використання правовою наукою «математичного терміну «аксіома» є досить умовним (як і у більшості подібних випадків термінологічного запозичення). Аксіоми в праві не використовуються для доведення інших більш складних правових положень («теорем»), оскільки нормативні приписи не потребують доказування. Однак, відображаючи елементарні юридичні істини емпіричного рівня, аксіоми створюють надійну ідейно-моральну основу для всієї системи права» [6].

Щодо аксіоматичності правового знання, то на нашу думку, це може бути проілюстроване на прикладі правогенези, оскільки теоретико-правове та філософсько-правове знання своїми висхідними точками саме і визначають проблему появи права та його онтологічних засновків. Як слушно зауважують Б. Шалютін та І. Кисіль, «фундаментальне для юридичного знання питання генези права складний не лише тим, що цей процес відбувався в далекі часи. Багато чого виникло набагато раніше, аніж право – життя, мова тощо. Однак, як би не сперечалися про глибинне розуміння своїх предметів, відповідно біологи і лінгвісти, самі ці предмети ідентифікуються, тобто «впізнаються», ними більш-менш однаково. Щодо права, то відмінності в його розумінні відчутні. Регулятори, які трактуються одними юристами як такі, що відносяться до права, іншими ж рішуче виносяться за його межі» [7, с. 7]. Також існує суттєва відмінність в методології теоретико-правового і філософсько-правового знання («...це пов'язано з особливостями методології загальної теорії права. Якщо філософія права розвивається як дедуктивне знання про право, яке виводиться із більш загальних знань про світобудову, то теорія права в основі своїй має метод індукції, узагальнюючи емпіричні дані галузевих юридичних наук» [6]) ці види знання базуються на аксіомах.

Не вдаючись до аналізу багаточисельних онтологічних теорій права, зосередимо свою увагу на чотирьох основних секулярних підходах до цієї проблеми, в основі яких лежать відповідні аксіоми: право є соціальним явищем і виникає воно в суспільстві (право є соціальним явищем); право виникає разом з державою; право виникає пізніше аніж людське суспільство, але раніше держави; право виникає одночасно з релігією і мораллю в результаті розпаду міфології як синкретичної регулятивної системи. Але при цьому будемо мати на увазі, що істинність аксіом, покладених в основу вказаних підходів, не завжди об'єктивна. Часто ця «істинність заснована на вірі... і є своєрідною спробою прийняти бажане за дійсне». Тобто, аксіоми як засновки правових концепцій «істинні не самі по собі, не тому, що вони відповідають дійсності, а тому, що люди хочуть в них вірити» [8].

Щодо першого підходу. Прикладами є достатньо відомі та поширені концепції, в основі яких лежить аксіома «право є соціальним явищем»: «слідуючи старій формулі «ubi societas, ibi jus» («де суспільство, там право»), ми робимо висновок, що завжди і всюди суспільства існували в межах певного юридичного порядку» [9, с. 17]; «Правове з'являється разом із соціальним і виступає загальним елементом соціального... Будь-яке людське суспільство визначається правом і неможливе без певного правопорядку» [10, с. 53-54]; «Про феномен права доцільно говорити починаючи з самих ранніх стадій розвитку людського суспільства» [11, с. 329]; «Право є особливо складним соціальним феноменом і саме в понятті «нормативний факт» його складність знаходить свій кульмінаційний пункт, а сам феномен права стає доступним для розуміння» [12, с. 120].

Визнання права соціальним явищем передбачає визнання аксіомою тезу, що на якомусь етапі розвитку людського суспільства виникає право як специфічний соціальний регулятивний механізм. При цьому зовсім необов'язково проводити детальну реконструкцію соціокультурного контексту, в межах якого і виникло право. Визнання права соціальним явищем не передбачає ані встановлення чітких хронологічних параметрів його появи («дати народження»), ані окреслення просторових меж, ані встановлення авторства. Як підкреслює Б. Шалютін, з таких позицій вибудовування всієї подальшої концепції права базується на двох засновках: «а) право – один із нормативних способів соціальної регуляції, специфіка якого полягає в його нормативності; б) суспільство неможливе без нормативно-примусової регуляції» [7, с. 5]. Ознайомлення з низкою теоретико-правових досліджень кінця ХХ-початку ХХІ століття лише підтверджує висловлені припущення. Більше того, аксіома «право є соціальним явищем», покладена в основу конкретної правової концепції не знімає питання: коли, як, для чого виникло право? Що і на якому етапі розвитку людського суспільства послугувало виникненню правової регуляції? Таким чином, питання авторства, причин, часу і місця створення права залишаються невідомими, вони замовчуються і виносяться за дужки.

Аксіома «право виникає разом з державою» була покладена в основу чисельних етатистсько орієнтованих концепцій права. Особливого поширення ці концепції набули в ХХ столітті, під впливом теорії правового позитивізму. На перший погляд, все логічно. Тим більше, що у пострадянській правознавчій культурі абсолютизація контруктивістсько-врегульовуючого начала держави ще й досі має місце. Чого варта лише назва однієї із нормативних дисциплін на юридичних факультетах – «Теорія держави і права». Сприйнявши на віру тезу про те, що право виникає разом з державою (читай, держава створює право), ми не ставимо більше запитань на кшталт: держава в особі кого створила право? Що для держави стало необхідністю створити право? Хто із державних людей вперше запропонував норми поведінки як юридичні норми? Марксизм намагався пояснити це через феномен приватної власності і соціальну стратифікацію суспільства, а в алегоричній формі поява такого права представлена у невмирущій «Фермі тварин» Дж. Оруела

На основі аксіоми «право виникає разом з релігією і мораллю» вибудовується ще один із напрямів у пояснення появи права як регулятивного інституту. Визнавши аксіомою тезу про те, що право, мораль і релігія мають єдине джерело походження – міфологію (як синкретичну форму світогляду і регулятивну систему), потрібно визнати, що момент «смерті» міфології став моментом народження самостійних соціальних регулятивних механізмів – релігії, моралі і права. А це означає, що вказані регулятивні соціальні механізми здійснюють свої функції паралельно і за допомогою притаманних їм інструментам та прийомам. Така позиція пояснює наявність багатьох спільних рис права, релігії і моралі, але ніяким чином не дає відповіді на питання про причину їх виникнення. Цю проблему ми частково уже сформулювали в статті «Право, релігія і мораль як соціальні регулятивні механізми» [13]. Подальша аргументація на доказ аксіоми-засновку може бути лише припущеннями та авторськими теоретичними конструкціями.

Висновки. Роль аксіом у правознавстві насьогодні є малодослідженою, на відміну від питань правових аксіом. Вбачається, що правові концепції, особливо онтологічного спрямування, використовують аксіоми як засновки. В подальшому, враховуючи специфіку правового знання, на основі цих аксіом проводиться робота щодо вибудовування концепції-обґрунтування, а не доведення (що притаманне математичному знанню).

Список використаних джерел:

1. Михайлова Ф. Т. Программа «общего человековедения» и трансдисциплинарность. *Вопросы философии*. 2017. № 1. URL: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=1567&Itemid=52
2. Степин В. Теоретическое знание. URL: <https://kph.ffi.npu.edu.ua/e-book/klasik/data/stepin/index.html>
3. Волкова В., Черный Ю. О проблеме аксиоматического построения междисциплинарных научных направлений URL: http://journals.tsu.ru/uploads/import/1182/files/7_11_129.pdf
4. Новейший философский словарь. Мн.: Книжный Дом. 2003. 1280 с.
5. Конт-Спонвиль Андре. Философский словарь. М.: Этерна, 2012. 752 с.
6. Давыдова М. Л. Правовые аксиомы как средство юридической техники. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovye-aksiomy-kak-sredstvo-yuridicheskoy-tehniki>
7. Шалютин Б.С., Кисель И.В. Происхождение и сущность права и государства. Екатеринбург. 2012. 115 с.
8. Кузьмин В.П. Юридическая техника : учеб, пособие. Хабаровск : Изд-во Тихоокеан. гос. ун-та, 2016. 129 с. URL: <https://lawbook.online/yuridicheskoy-tehniki-osnovyi/razdel-aksiomyi-prava-67594.html>
9. Бергель Ж.-Л. Общая теория права. М.: Издательский дом NOTA BENE. 2000. 576 с.
10. Пэнто Р., Гравитц М. Методы социальных наук. М.: Прогресс, 1972. 607 с.
11. Мачин И.Ф. К вопросу о происхождении права. Проблемы теории государства и права. М.: Норма, 2001. 350 с.
12. Дудченко В. Роль нормативних фактів у сучасному праворозумінні. *Право України*. 2010. № 4. С. 110-126.
12. Калюжний Р. А., Вовк В. М. Право, мораль і релігія як соціальні регулятивні механізми. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nzkit/2010_8/5.pdf